

O LEWISOVU POIMANJU PAKLA

Damjan Kovač – Boris Vulić

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
kovac94@gmail.com
Katolički bogoslovni fakultet u Đakovu
Sveučilišta J. J. Strossmayera u Osijeku
vulic@me.com

UDK: 27-188.7:27-188.5]Lewis,C. S.
159.947.2:27.184.8
<https://doi.org/10.34075/cs.57.1.3>
Pregledni rad
Rad zaprimljen 5/2021.

Sažetak

Članak analizira poimanje pakla u djelima engleskog pisca C. S. Lewisa. Nakon uvida o čovjekovoj slobodnoj volji, prikazuju se i kritički promišlja Lewisovo opisivanje stanja pakla, posebice u njegovu djelu *Velika rastava*. Pakao je nužna mogućnost za ljudsku slobodu, a sloboda je nužni uvjet za postojanje pakla. Po svojoj se slobodi čovjek okrenuo od Boga prema sebi i u sebe te tako narušio sve svoje odnose i otvorio vrata zlu, kojemu je postao podložniji i sve mu se teže opire. Time je otvoren put stanja u kojem se čovjek toliko smanjuje da postaje konačno ništa. Zato je pakao malen, mizeran i neznatan i iz njega čovjek jednostavno više ne može ili ne želi van.

Glavne riječi: C. S. Lewis, pakao, sloboda, „*Velika rastava*”.

UVOD

Započinjući promišljanje o doktrini pakla, stupamo u područje gdje su ljudi gotovo svih vremena, bilo teolozi ili neteolozi, vjernici ili nevjernici, doživljavali pobjede i poraze, izgubljenosti i pronalazaženja, nesigurnosti i pouzdanje. Imajući sve ovo u vidu, ipak je teško reći da je nekom mila ideja vječne propasti ljudskoga bića; s njom se gotovo nemoguće pomiriti. Ipak ju kanimo sagledati, i to polazeći od uvida koje nam je u svojoj pisanoj baštini ostavio poznati engleski pisac Clive Staples Lewis (1898. – 1963.). Cilj rada nije iscrpni i sveobuhvatni prikaz razvitka čovjekove misli kada je u pitanju pakao, vječna propast čovjeka; ne polazimo od prvog bljeska spoznaje kada je netko pomislio/uvidio da bi moglo postojati nešto apsolutno užasno i čovjeku nepodnošljivo, a opet vječno. Također, ne nastojimo sve stavove, poglede, uvjerenja i istine o ovoj temi pročešljati i kritički se na njih osvrutati. To činiti u najmanju ruku bi bila odlika nezrele pretencioznosti koja je ovdje toliko nemoguća da bi se čak doimala i neozbiljnom.

Naša je pak namjera o ovoj *mučnoj* temi realno moguće propasti čovjeka misliti iz jedne pozicije: zauzeti jedan *niche* koji je ranije oblikovao Lewis. Ne da bi on bio sasvim originalan, potpuno točan, savršeno uređen i besprijekoran – ne. Naprotiv, pozicija je upravo *njegova* i u tome je njezina ljepota. Promotrimo li stvari iz njegova kuta gledanja, možda otkrijemo neku novu istinu, ili novu perspektivu istine, koja nas može bitno dodirnuti i zauvijek promijeniti – nabolje.

Govorimo, dakle, o gotovo neprihvatljivo realnoj mogućnosti čovjekove propasti. Trajne, vječne propasti. Lewis se također susreo sa spomenutom nelagodnom i otporom spram teme čovjekove vječne propasti, te ovako piše:

.... više puta [smo] isticali da čovjek ima slobodnu volju te da su stoga svi darovi što ih čovjek prima dvosjekli. Iz ovih premisa neizbježno proizlazi zaključak da trud što ga Bog ulaže u otkupljenje svijeta ne može biti uspješan s obzirom na svaku pojedinu dušu. Neki neće biti otkupljeni. Ne postoji doktrina koju bih, kada bi to bilo u mojoj moći, radije uklonio iz kršćanstva.”¹

1. SLOBODNA VOLJA I NJEZINE IMPLIKACIJE

Sustavan kao i obično, Lewis uvodeći čitatelja u temu pakla prvenstveno naglašava da je čovjek biće slobodne volje.² Iako je navedena tema nužan preduvjet za ikakav govor o eshatološkom položaju čovjeka, obrađivat ćemo ju ovdje, jer upravo u devijantnom korištenju slobode do posebna izražaja dolazi njezina važnost i ozbiljnost, upravo zato što na vidjelo dolazi suprotnost onoga za što je čovjek stvoren, takoreći *anti-plan*. Sloboda je, naime, stvarnost o kojoj se misli otkako je čovjeka: postoji li uopće, koje su joj granice, radi li se o pukom prividu unutar predeterminiranog univerzuma ili je ona *iskonska* stvarnost, kako bi to tvrdio Pareyson³ i nebrojeni drugi.

Lewis se samozatajno, bez pretenzija da bude inovativan, nalazi na liniji mislilaca koji smatraju kako je čovjekov *modus operandi*

¹ C. S. LEWIS, *Problem boli*, Verbum, Split, 2015., str. 131.

² Termine *sloboda* i *slobodna volja* koristimo kao sinonime. Govoreći o slobodnoj volji ili o slobodi, mislimo isključivo na slobodu *za*, a ne na slobodu *od*. Dar slobode od Boga darovan upravo jest u tome da je to sloboda *za* – sloboda izbora u kojoj se biće odlučuje i u konačnici prianja uz jednu od dvije temeljne mogućnosti – dobra ili zla. Također je važno naglasiti da nikakva alternativa ne postoji: ovdje se radi o izboru *ili* – *ili*, a nikako o mogućnosti *i* – *i*. Usp. 2 Kor 6, 15-16.

³ Pitanje slobode osobito je prisutno u filozofiji 20. stoljeća. Spomenimo samo Sartrea, Camusa, Heideggera, Jaspersa, Marcela i brojne druge. Navedeni Pareyson je specifično inzistirao na slobodi. Vidjeti L. PAREYSON, *Ontologija slobode. Zlo i patnja*, Demetra, Zagreb, 2005.

di bitno oblikovan upravo njom. Govor o paklu je zapravo nemoguć bez pretpostavke bića koje bi živjelo u slobodi – i obratno. Sloboda samosvjesnih bića sastoji se u pravom, istinskom odabiru – ljubiti Boga više nego sebe, ili sebe više nego Boga.⁴

„Kršćanstvo potvrđuje da je Bog dobar; da je On sve stvari stvorio dobrima i radi njihova dobra; da je jedna od dobrih stvari koje je stvorio – slobodna volja razumskih bića – već po samoj svojoj naravi uključivala mogućnost zla te da su stvorenja, koristeći se ovom mogućnošću, postala zla.”⁵

Iz ove premise sasvim je jasno da je slobodna volja Božji dar čovjeku; radi se tu o daru koji je *per se* dobar (usp. Jak 1, 17). Božja intencija kod darivanja slobodne volje je da bi ju čovjek koristio valjano, u dobre svrhe. Međutim, budući da se tu radi o slobodi, moraju postojati stvarnosti između kojih se bira. Još jednom Lewis snažno naglašava:

„Bog je stvorio bića koja imaju slobodnu volju. To znači stvorenja koja mogu ići pravim ili krivim putem. Možda netko misli da se može biti slobodan, ali bez mogućnosti da se skrene na krivi put. Ja takvo što ne mogu zamisliti. Ako je nešto slobodno da bude dobro, onda je isto tako slobodno da bude zlo. Upravo je slobodna volja ono što čini zlo mogućim.”⁶

Bog je uistinu mogao stvoriti svijet i bića čije bi se djelovanje odvijalo po isključivim principima ranije utvrđene forme te bi radi li poput strojeva ili automata. Međutim, iz preobilja svoga života, iz toga božanskoga plesa⁷ Bog odlučuje stvoriti čovjeka koji je slobodan. Upravo slobodna volja, iako čini zlo mogućim, u isto vrijeme „jedina omogućuje da postoje ljubav, dobrota i radost, vrijedne toga naziva”.⁸ Sva se sreća stvorenog čovjeka⁹ sastoji u tome da slobodno i dobrovoljno odabere život i sjedinjenje s Bogom „u ushitu ljubavi i radosti, a s time se ne može usporediti ni najzanosnija ljubav između muškarca i žene. To je razlog zašto ljudska bića moraju biti slobodna”.¹⁰

⁴ Usp. C. S. LEWIS, *Problem boli*, str. 31; 34-35.

⁵ Isto, str. 76-77.

⁶ C. S. LEWIS, *Kršćanstvo nije iluzija. Vodič kroz osnove vjere*, Verbum, Split, 2016., str. 57.

⁷ Usp. Isto, str. 170-171.

⁸ Isto, str. 58.

⁹ Ni jedna druga opcija neće čovjeka učiniti sretnim. Jedini način da se ona ostvari jest gore naveden. Usp. Isto, str. 171.

¹⁰ Isto, str. 58

1.1. Božji rizik

Lewisovo je polazište uvjerenje kako je sloboda nužna da bi čovjekov odnos s Bogom uopće bio moguć, a najeminentnija odlika slobodne volje jest omogućavanje stvarnog izbora između dobra i zla. Osim nužnosti slobode i njezina ispravna korištenja, druga strana medalje jest čista suprotnost svega dobra: oholost, mržnja, pakost. Jednom riječju – *zlo*. Pitanje zla i primijenjenoga zla, koje rezultira patnjom, jesu vječna pitanja koja zahtijevaju neprestano životvorno odgovaranje, ali vjerojatno nikad neće dobiti odgovor kakav bismo mi htjeli.¹¹ Bog, da tako kažemo, nije naivan pa da nije znao što se može dogoditi ako se čovjek odluči za zlo – naravno da je znao. Lewis zagovara ideju da je Bog bio voljan riskirati i, štoviše, Bog smatra da je vrijedno riskirati. Unatoč našem možebitnom neslaganju s njim, inzistira da Onaj koji nam uopće daje mogućnost da se možemo slagati ili ne, zasigurno zna bolje nego mi: ne možemo mi biti u pravu, a on u krivu.¹²

Dolazimo tako do točke gdje je Bog preuzeo rizik i čovjeku dao slobodu.¹³ Lewis zagovara evolutivni pristup razvoju čovjeka. Iako evolucijski nazadniji od današnjeg čovjeka, preci čovjeka živjeli su u nepomučenom zajedništvu s Bogom te se može reći da su u nekom smislu bili razvijeniji od nas danas – isprva nisu bili ranjeni grijehom. Čovjek je tu bio svjestan sebe i Boga. Prvi se grijeh čovjekov, njegov pad, temelji na oholosti, sklonosti stvorenja da se osovi na vlastite noge te da postoji samo za sebe.¹⁴

„Od trenutka kada stvorenje postane svjesno Boga kao Boga, i sebe kao sebe, ono se suočava sa strašnom alternativom: iza-brati kao središte svojega života Boga ili sebe sama. Ovaj grijeh počinjaju svakodnevno kako nejaka djeca i neuki seljaci, tako i profinjeni intelektualci, podjednako samotnjaci kao i ljudi koji žive u nekoj društvenoj zajednici; on je pad u životu svakoga pojedinca, u svakomu danu života svakoga od nas, temeljni grijeh u pozadini svih konkretnih grijeha.”¹⁵

¹¹ Nebo će pružiti nebesku utjehu, dok zemaljske utjehe u konačnici – nema. Usp. C. S. LEWIS, Četiri ljubavi. *Storge – Philia – Eros – Agape*, Verbum, Split, 2012., str. 171.

¹² Usp. C. S. LEWIS, *Kršćanstvo nije iluzija*, str. 58.

¹³ Usp. C. S. LEWIS, *Pisma starijeg davla mlađem*, Verbum, Split, 2015., str. 17.

¹⁴ Usp. C. S. LEWIS, *Problem boli*, str. 76-83.

¹⁵ Isto, str. 83.

Samovoljan čin stvorenja, u kojem se želio osamostaliti, biti svoj na svome, imati *meum*, svoj kutak u svemiru, jedini je grijeh koji je moguće pojmiti kao Pad. Upravo je taj prvi grijeh paradigma: okretanje od Boga prema sebi, *u sebe*.¹⁶ Tako smo došli do točke gdje je sloboda aktualizirana, i to u njezinom negativnom smislu. Tako je čovjek pao, narušio svoj odnos s Bogom, narušio odnos sa samim sobom¹⁷ i otvorio vrata zlu. Od tada je u bitno nepovoljnijem položaju s obzirom na zlo: značajno mu je podložniji te mu se teže odupire. Zlo je od tada sastavni dio svakodnevice. A Bog?

1.2. Stalnost slobode i njezinih nuspojave

„Bog je nesumnjivo mogao na čudesan način ukloniti posljedice čovjekova prvoga grijeha, ali od toga ne bi bilo velike koristi, osim ako ne bi bio pripravan ukloniti posljedice drugoga, trećega, četvrtoga grijeha, i tako do u beskonačnost. Ako bi čuda prestala, našli bismo se, prije ili kasnije, u žaljenja vrijednoj situaciji u kojoj se nalazimo danas; ako ne bi, svijet koji Bog svojim uplitanjem neprekidno podbočuje i popravlja bio bi svijet u kojemu ništa ne bi ovisilo o čovjekovu izboru i u kojem bi ubrzo i sam izbor bio onemogućen jer biste bili sigurni da jedna od očitih alternativa koje su pred vama ne može dovesti ni do kakva rezultata, pa stoga i ne bi bila alternativa. Kao što smo vidjeli, šahistova sloboda da igra šah ovisi o rigidnosti šahovskih polja i poteza.”¹⁸

Jednom darujući slobodnu volju ljudima, Bog ne odstupa od svoje namisli, ne uzmiče te vjerno na se preuzima rizik, darujući čovjeku dar pomoću kojega se, ovisno o korištenju, može preobraziti u sina ili Očeva neprijatelja. Kako smo vidjeli, posljedice slobodne volje Bog ne uklanja kao čarobnim štapićem, nego poštuje čovjekov izbor. Nije odustao i neće odustati od svoje namjere, unatoč problemu „iskazivanja svoje dobrote pomoću posvemašnje drame svijeta nastanjena slobodnim subjektima unatoč njihovoj pobuni protiv njege i pomoću nje.”¹⁹ Koliko god nam teško bilo pri-

¹⁶ Usp. Isto, str. 89.

¹⁷ Lewis zagovara ideju da je čovjek mogao kontrolirati i funkcije svoga organizma. Čovjekov duh je do Pada potpuno vladao čovjekovim organizmom. Nakon tragičnog događaja, to se promijenilo. Nadalje, želje se u ljudskom umu nisu pojavljivale po odabiru razuma, nego kao uzrokovane biokemijskim i ambijentalnim faktorima. Volja je također bitno narušena. Sve u svemu, čovjek je Padom izgubio svoju specifičnu i izvornu narav. Usp. Isto, str. 90-91.

¹⁸ Isto, str. 78; usp. Isto, str. 35.

¹⁹ Isto, str. 93.

hvatiti ovoliki *kompliment* slobode i vječne posljedice aktualizirane slobode, Lewis ne odustaje, nego tvrdi kako „svako nastojanje da se vječnost vidi drukčije nego kroz leću vremena kvari poznavanje slobode”.²⁰ Dakle, sloboda je misterij te ćemo ju bolje poznavati tek kada budemo onkraj vremena. Tako smo objasnili postojanje zla u čovjekovu životu i njegovu odnosu s Bogom. Duboko, tvrdoglavo i trajno ustrajavajući u zlu, čovjek odustaje od odnosa s Bogom te se sve više zatvara u sebe. Ako od toga u jednom trenutku ne odustane, prema Lewisu, njegova sudbina jest *inferno*.

2. PROTJERIVANJE IZ ČOVJEŠTVA

Početak govora o paklu u *Problemu boli* obilježava potvrda netom objašnjene slobode: budući da je slobodan, čovjek može postati buntovnik koji neće pokajanja, nego prkosno vrši svoju anarhističku volju. Posljedice slobodnih izbora stvarne su i ozbiljne: ne možemo ih doživljavati kao neke imaginarne mogućnosti u virtualnom svijetu u kojemu će, u konačnici, sve ipak biti dobro. Čovjek svoj put bira na način da se nužno mora nositi s posljedicama svoje slobodne odluke.²¹ Iako, kako naznačismo na početku ovoga rada, Lewisu doktrina o paklu nije ni malo draga te bi ju rado uklonio da može, on naglašava kako je doktrina pakla utemeljena u Svetom pismu, Gospodinovim riječima, u tradiciji kršćanstva te ju, osim toga, potkrepljuje i ljudski razum. Logika kojom se vodi je sljedeća: sreća stvorenja sastoji se u dragovoljnom predanju Bogu. Taj čin predanja može učiniti samo stvorenje i nitko drugi osim njega; stvorenje može odbiti predati se.²² Ističe:

„Ne znam koju cijenu ne bih platio da mogu s pouzdanjem reći: ‘Svi će biti spašeni.’ Moj mi razum, međutim, uzvraća: ‘Bez njihove volje ili s njom?’ Kažem li: ‘Bez njihove volje’, odmah uviđam proturječnost; kako najviši dragovoljan čin – predavanje sebe Bogu – može biti nedragovoljan? Kažem li pak: ‘S njihovom voljom’, razum mi uzvraća: ‘Kako, ako se *ne žele* predati?’”²³

Nadalje je od iznimne važnosti približiti kakav je Božji stav i konkretan odgovor na moguću propast čovjeka. Lewis razmatrajući

²⁰ C. S. LEWIS, *Velika rastava. Fantastična pripovijest o raj i paklu*, Verbum, Split, 2011., str. 129.

²¹ Usp. C. S. LEWIS, *Problem boli*, str. 131.

²² Usp. Isto, str. 132.

²³ Isto.

Božju objavu u Svetome pismu dolazi do uvjerenja da je Božje djelovanje ovdje zapanjujuće, ali istovremeno i zamršeno i nejasno.²⁴ Kršćanstvo nas tako suočava

„s Bogom koji je toliko pun milosrđa da postaje čovjekom i umire u mukama kako bi tu konačnu propast odvratio od svojih stvorenja, ali koju unatoč tome, kada taj veličanstveni lijek zakaže, ne želi ili čak ne može spriječiti našu propast koristeći se čistom moći.”²⁵

Toliko nam je preobilne i prelijevajuće milosti pruženo, a pakao ipak postoji! Od izrazite je važnosti da govor o paklu ne bude iz osobnih pobuda, neovisno o njihovom uzroku u iskustvu: „Ovdje moramo biti posebno oprezni. I najmanje popuštanje žudnji za osvetom smrtni je grijeh.”²⁶ Pakao ne možemo temeljiti na stavovima proizašlim iz naših srušenih svjetova, na manjim ili većim antagonizmima te neostvarenim ili ugušenim željama. Ovim ne želimo reći da se ništa od ovoga povremeno ne podudara sa stvarnim argumentima koji utemeljuju pakao, ali svoje povremene, *odviše ljudske* hirove ne smijemo divinizirati. U prvom smo poglavlju pokušali prikazati proces koji duša mora proći u svojoj nutarnjoj transformaciji kako bi iz svoga *narušeno-naravnog* stanja dospjela u stanje prikladnosti za nebo. No taj proces nije apsolut i njega se može izbjeći – na vlastitu propast. Tako čovjek koji živi *par excellence* pokvareno, jednostavno ne zaslužuje blaženu sudbinu u vječnosti – ne ako *ostane onakav kakav jest!* U nas je upisan autentičan etički imperativ prema kojemu pravednost, prije ili kasnije, mora pobijediti. U tvrđavi grozne buntovničke duše je nužno podignuti barjak istine,²⁷ čak i ako to neće značiti spasenje za tu dušu. Ne možemo htjeti da čovjek cijelu vječnost živi u sablasnoj iluziji da je on bio *u pravu*, a svi drugi *u krivu*. U stanovitu je smislu i za opisanoga čovjeka bolje, makar se on nikada ne priklonio dobru, da mu bude jasno da je promašen čovjek, da je čitav njegov život ništa doli golema pogreška.²⁸

²⁴ Zamršeno i nejasno u smislu paradoksa: kako povezati apsolutnu stvoriteljsku ljubav Boga i eventualno uistinu moguću vječnu propast njegovih ljubljenih stvorova?

²⁵ Isto, str. 133.

²⁶ Isto, str. 134.

²⁷ Usp. Isto, str. 106.

²⁸ Usp. Isto, str. 134.-136.

2.1. Opako samoljublje

Propast opakog čovjeka²⁹ slobodno možemo misliti ne kao kaznu koja se čovjeku dosuđuje, nego naprosto kao činjenicu kakav opaki čovjek *jest*. „Značajka je izgubljenih duša u tome što one 'odbacuju sve što nisu one.'”³⁰ Tako Lewis započinje govor o jednom od važnih aspekata pakla koji se očituje u patološkom samoljublju i samodostatnosti. Na ovaj način dovodi u kontekst citate koje je koristio kao uvertiru za poglavlje o paklu:

„Što je svijet, o, vojnici?
Svijet – to sam ja:
ja, taj neprekidni snijeg,
to sjeverno nebo;
vojnici, ovo zabito mjesto
kroz koje prolazimo –
to sam ja.”³¹

‘Rikarda voli Rikard; to jest, ja sam ja.’”³²

Upravo se u navedenim citatima naslućuje nevjerojatna tama bića koje se sasvim zatvorilo u sebe, ne vidi ništa osim sebe te sve s čime se susreće nastoji pretvoriti u domenu ili privjesak vlastitoga ega. Ukoliko čovjek slobodno izabire živjeti i umrijeti u ovakvom stanju, nakon smrti vidi i proživljava ostvarenje svojih želja: čista prepuštenost samome sebi. A u sebi nalazi ništa doli pakao.³³

2.2. Pakao *ad intra* – čovjek u paklu?

Budući da takav čovjek u sebi nalazi pakao, na red dolazi opisanje stanja pakla. Naime, u govoru o paklenim mukama moramo diferencirati između raznih *prikaza* kojima se doktrina pokušava dočarati i same doktrine. Najkraće rečeno, prikaz se veoma često razlikuje od doktrine³⁴: na nju upućuje, ali se na njemu ne smijemo zadržavati. Lewis tvrdi kako se Gospodin koristi trima simbolima

²⁹ Opaki čovjek kojeg Lewis opisuje neodoljivo podsjeća na brojne prikaze oholih grešnika u Bibliji. Takav čovjek jest reprezentativni uzorak svih koji čine sve ono što je mrsko u očima Božjim. Budući da ne želi drugačije, živi po svom i na sebe (govoreći starozavjetnim jezikom) navlači mržnju Božju, isključuje se iz kruga prijatelja Božjih, i sam se izbacuje van – u tamu. Usp. Izr 8, 13; Mt 25, 30.

³⁰ Usp. C. S. LEWIS, *Problem boli*, 134.-136.

³¹ W. de la MARE, *Napoleon*

³² W. SHAKESPEARE, *King Richard III*, čin 5, scena 4.

³³ Usp. Isto, str. 137.

³⁴ Usp. *Katekizam Katoličke Crkve*, Hrvatska biskupska konferencija – Glas Koncila, Zagreb, 2016., br. 1033-1037. Ovdje želimo istaknuti kako Lewis nastoji različiti-

kada govori o paklu: simbolom kazne, simbolom uništenja te simbolom lišavanja, isključenja i progonstva u vanjsku tamu. Naš autor posebnu pozornost posvećuje simbolu uništenja. Uništiti neku stvar je moguće; u procesu uništavanja nastaje druga stvar – cjepanica se u ognju pretvara u plinove, toplinu i pepeo. Ukoliko se duše mogu uništiti, mora postojati stanje u kojemu je postojalo nešto takvo kao što je ljudska duša. Upravo se prelazak iz stanja *postojanja* duše, transformacija koja se događa, s pravom opisuje kao mučenje, uništavanje i lišavanje.³⁵ Prisposoba iz Mt 25, 31-46 govori kako spašeni odlaze na mjesto koje je *pripravljeno za njih*, dok prokleti odlaze na mjesto koje uopće nije pripravljeno *za ljude*.³⁶

„Ući u pakao znači biti protjeran iz čovječstva. Ono što se baca (ili što samo sebe baca) u pakao nije čovjek, to su ‘ostatci’. Biti *bivši* čovjek ili ‘prokleti duh’ znači posjedovati volju usredotočenu u potpunosti na sama sebe i strasti koje su potpuno izvan kontrole volje. Nemoguće je, naravno, i zamisliti kakva bi svijest toga stvorenja – već otprije rasute hrpe međusobno suprotstavljenih grijeha negoli grešnika – mogla biti.”³⁷

Ne može se prenaglasiti Lewisovo inzistiranje na propalom čovjeku, štoviše bivšem, odnosno ostalcima onoga što je nekada bio čovjek. Tako narav pakla dobiva sasvim drugu dimenziju: pakao ni u kom slučaju nije odmazda hirovitog Boga za počinjene grijeha, nego slobodno izabrano samouništenje, tvrdoglavi odmak od života uopće, rezanje grane na kojoj se sjedi; jednom riječju – smrt. Pakao nije svojevrsni pandan raj u smislu radosti i mira na jednoj strani, a muke i kaosa na drugoj. Naprotiv, on je svojevrsna potpuna perverzija i negacija svega rajskoga. Pakao nije stvoren *za čovjeka!* Radi se ovdje o apsolutnoj negaciji svega za što je čovjek stvoren, o (samo)protjerivanju iz egzistencije namijenjene za ljudska bića u svrhu manijakalne totalitarne diktature svih strasti, odnosno svih ostataka čovjeka. Takvo se biće svojevoljno, a stoga i tvrdoglavo nepovratno zatvara u sebe i u sebi doživljava kataklizmički rasap svega što je stvoreno da bi živjelo podlažući svoju volju savršenijoj i bujalo napajajući se na preobilju božanskoga života od kojega jedino i živi. Tu se, dakle, više i ne radi o grešniku, o osobi. Doći do

tim slikama čitatelju progovoriti o doktrini – istinu doktrine odijeva u ruho pri-kaza koji nije apsolutan, nego upućuje na samu doktrinu.

³⁵ S obzirom na problematičnost izričaja ‘postojanje duše’ i prelaska u ‘ne-postojanje’ važno je naglasiti kako se radi o predočavanju, o slici koju Lewis koristi. Slika po svojoj naravi nije stvarnost sama, nego odraz, približavanje stvarnosti.

³⁶ Usp. C. S. LEWIS, *Problem boli*, str. 138-139.

³⁷ Isto, str. 139.

pakla, ući u njega, znači i negaciju svake osobnosti, odnosno završava u rasplinuću i nestajanju osobe, kidanju nutarnje esencije te degradaciju na puki otpad strasti koje divljaju i sve više poniru u sebe – u prokleti bezdan. Lewis, nadalje, čak ide za idejom da su prokleti toliko opijeni sobom da im ni njihova paklena sudbina ne izgleda toliko strašnom.

„Možda ima neke istine u poslovi da ‘pakao doista jest pakao, ne sa svojega vlastitog motrišta, već s nebeskoga stajališta’. Ne mislim da ova posloviца proturječi oštrim riječima našega Gospodina. Samo se prokletima njihova sudbina ne čini toliko nepodnošljivom. [...] Čak i kada bi bilo moguće da ovo iskustvo (ako ga možemo nazvati iskustvom) prokletih ne uključuje bol, već golem užitak, taj mračni užitak bio bi takav da bi svatko tko nije proklet, prestravljen tom noćnom morom, smjesta pohrlio molitvi, čak i kada bi u nebu postojale muke, poželjeli bi ih svi koji razumiju ovo što govorim.”³⁸

2.3. Konačnost pakla

Unutarnja logika toka misli dovodi Lewisa i do govora o temporalnosti pakla. Inzistira da Gospodinov bespoštedno oštri govor o paklu najčešće ne naglašava trajnost koliko *konačnost* paklenih muka. Izručenje paklenomu ognju koji sve proždire najčešće označava kraj priče – ne početak jedne sasvim nove priče. Bez sumnje je da prokleta duša postojano zadržava svoj dijabolični stav prema Bogu, ali se ne može sa sigurnošću reći znači li ova stalnost beskonačno dugo trajanje – ili čak bilo kakvo trajanje. U paklu bića iščekavaju u ništavilu. U konačnici, Lewis vjeruje da su buntovnici, u stanovitu smislu, do kraja uspješni u svom buntovništvu – da su vrata pakla zaključana *iznutra!* Oni za sva vremena uživaju strašnu slobodu koju su zahtijevali i stoga bivaju robovi samima sebi, baš kao što blaženi, podlažući se zauvijek poslušnosti, postaju cijelu vječnost slobodniji i slobodniji.³⁹

3. O PAKLU U DJELU *VELIKA RASTAVA*

Lewisovu *Veliku rastavu* krasi opisi raja i pakla koji bacaju drugačije svjetlo na njih. Valja istaknuti da autor ovim djelom na način priče želi ukazati na stvarnosti raja i pakla te svoje ideje ugrađuje u fabulu. Stoga valja obratiti pozornost na opise eksterijera,

³⁸ Isto, str. 140.

³⁹ Usp. Isto, str. 141.-142.

ponašanja i razgovore ljudi, događaje i ljudske odluke. Naime, samo djelo započinje opisom pakla kao mjesta koje je jedan golemi sirotinjski kvart s bezbroj prljavih kuća, visokih ograda, skladišta bez prozora, u kojemu neprestano kiši. Nikog se ne može vidjeti na ulici te se grad doima posve praznim, a sumrak u kojemu se grad nalazi nikako ne prelazi u noć. Glavni lik djela – promatrač okolnih događaja – nalazi se na autobusnoj stanici, gdje tucet ljudi čeka omnibus kojim će putovati na izlet u raj. Stanovnici su u neprestanim svađama, podbadaju jedni druge, međusobno se preziru - prijevare, sebičnost i patološki egoizam. U jednom je trenutku omnibus uzletio nad grad te se moglo vidjeti da njegova prostranost seže u nedogled.⁴⁰

Tajna pakla se nalazi u objašnjenju njegove veličine: naime, stanovnici pakla su izrazito svadljivi ljudi. Unutar 24 sata od dolaska i naseljavanja, netko se posvađa sa svojim susjedom. Do kraja tjedna toliko se svađa sa susjedima da se odluči seliti. Tako se postupno seli do ruba grada i tamo gradi kuću koja čarobno nastaje kada se na nju samo pomisli. Iz tog se razloga grad neprekidno širi te sve više ulica zjapi prazno. Autobusna stanica je tisuće milja udaljena od Građanskog centra gdje pristižu svi pridošlice sa zemlje te su potrebni svojevrsna želja i trud kako bi se do nje došlo – a ona je jedino mjesto s kojeg se može otići na izlet u raj. Neki stanovnici pakla toliko su se udaljili od svojih susjeda da se tu već radi o astronomskim udaljenostima od svih drugih pa tako i od stanice. Za njih nema nade, oni su svaku nadu odbacili te su zatvoreni u svoj svijet, u sebe.⁴¹ Istu smo ideju ranije koristili kada smo govorili o paklu kao apsolutnoj zatvorenosti u sebe i iz koje se ne vidi dalje od svoga ega te se tako dokida mogućnost spasenja, zaključavajući se u svoj mali i prokleti svijet – iznutra.

Na putovanju iz Sivoga grada – pakla – prema „predgrađu” raja svjetlost sve više prodire u omnibus te glavni lik djela uviđa kakvi su njegovi sputnici.

„Ustuknuo sam pred licima i likovima kojima sam bio okružen. Sva ta lica bijahu nepomična, ispunjena – ne mogućnostima, već nemogućnostima, neka od njih upala, druga naduta, neka su, opet, zračila idiotskom surovošću, neka nepovratno uronjena u snove, no sva ona bijahu na ovaj ili onaj način izobličena i uvenula. Činilo vam se da se mogu svakoga trenutka raspasti ako se svjetlost još više pojača.”⁴²

⁴⁰ Usp. C. S. LEWIS, *Velika rastava*, str. 13.-17.

⁴¹ Usp. Isto, str. 21.-23.

⁴² C. S. LEWIS, *Velika rastava*, str. 27.

Ovakvi opisi suputnika ukazuju na ideje koje su, za razliku od više spekulativnog aspekta, promatrane očima Lewisa kao romanopisca. Nutarnja logika je, međutim, nepovrijeđena te se upravo na ovaj groteskno-poetičan način ukazuje na još jednu konstantu bića koja nastanjuju pakao: oni su *ružni*.⁴³ Ta se ružnoća očituje kako u unutarnjem dijelu tih bića, tako i na van. Slikovit prikaz ideje koji Lewis ovdje koristi pojačava se kada stanovnici pakla stignu u Dolinu Sjene Života, odnosno u predgrađe raja. Naime, odvratnost atmosfere u omnibusu koja kulminira netom iznesenim opisom lica, biva prekinuta opisom doživljaja predgrađa raja, koji je, jednom riječju, čista suprotnost svemu u paklu. Svjetlost i svježina tišine preplavljaju glavnog lika, prostor mu se čini širim nego ikada ranije, gotovo da se radi o drugoj vrsti prostora – osjećaj slobode je nepriopćiv. Vrlo brzo slijedi šok kada postaje jasno da suputnici nisu ništa drugo doli *duhovi*. Oni nisu bili ljudi, nego prozirni duhovi, čovjekolike mrlje na bistrini onoga zraka; čak se ni trava ne savija pod njihovim nogama.⁴⁴ Ovdje možemo povući paralelu između stanovnika pakla, odnosno duhova, i Lewisova opisa istih u *Problemu boli*, gdje navodi da se tu ne radi o čovjeku, nego o pukim ostacima čovjeka.

3.1. *Non serviam!*

Osim izvanjskih opisa ljudi i eksterijera kojim uspješno izražava svoje viđenje pakla, Lewis snažan naglasak stavlja na događaje i dijaloge koji slijede u knjizi. Primjeri su egzemplarni te svaki za cilj ima ukazati na jednu od devijacija u načinu razmišljanja i djelovanja prokletih duhova. Prvi primjer koji donosi jest usputan te govori o dva duha kojima se atmosfera Doline Sjene Života ne sviđa te bježe natrag u omnibus s namjerom povratka u pakao.⁴⁵ To je jedna od brojnih obilježja duhova, *sjena* u paklu: ako neće biti po mom, neće biti nikako. Milton je to sjajno izrekao:

„Tu možemo sigurni vladati; a po mom sudu

⁴³ Čini se prikladno primijetiti sljedeće: u ontologiji postoje transcendentali koji su obilježja *svakog* bića: *unum, verum, bonum* i *pulchrum*. Stanovnici pakla su jednostavno razjedinjeni, neistiniti, zli i ružni. Ne možemo sa sigurnošću tvrditi da je Lewis i ovo imao na pameti dok je pisao o paklu i njegovim stanovnicima, ali se kao usputna opaska također može koristiti za bolje shvaćanje apsolutne negacijske naravi pakla. Za detalje o transcendentlima vidi: L. HONNEFELDER, *Transzendental*, u: W. KASPER i dr. (ur.), *Lexikon für Theologie und Kirche. Zehnter Band*, Herder, Freiburg, 2006., str. 182-187.

⁴⁴ Usp. C. S. LEWIS, *Velika rastava*, str. 30.

⁴⁵ Usp. Isto, str. 32.-33.

Vrijedna je težnja vladat, makar i u paklu:

“Bolje je vladati u paklu nego služiti u nebu.”⁴⁶

Bolje je vladati u paklu nego služiti u raj! Radi se tu o volji koja neće ništa što se ne slaže s njezinim vlastitim predodžbama svijeta pa se zatvara u sebe i – (nepovratno) vraća u pakao. Primjer koji slijedi jest o čovjeku koji u razgovoru sa spašenom dušom koja mu je poslana kako bi mu pomogla ako želi ići dublje prema raj, tvrdoglavo inzistira na svojim pravima, pritom ističući kako je nepošteno da je on u paklu, a jedan ubojica u raj. Iako spašena duša nastoji razgovor voditi u pravom smjeru, s ciljem da se duh odobrovolji i promijeni način mišljenja, duh to ne dopušta, nego ustrajava u svom shvaćanju stvari te se na kraju paradoksalno slavodobitno udaljava prema omnibusu, jer je, u svom viđenju stvari, uspio zavladati situacijom i iz nje izaći kao pobjednik.⁴⁷

Treći razgovor jednog od duhova iz pakla s tjelesnom dušom jest razgovor između dvojice teologa. Razlog zbog kojega je duh biskupa (!) u paklu, svoj korijen ima u mišljenju koje je sasvim zagospodarilo biskupom te se on, sasvim logično, ni milimetra ne želi odmaknuti od vlastita stajališta. Biskup, naime, u nekom neodređeno-duhovnom smislu vjeruje u postojanje pakla i raja, ali ne konkretno; na sebi svojstven način *traži* Kraljevstvo Božje, ali ga uopće ne vidi i ne nalazi; smatra da se vlastito mišljenje treba dosljedno slijediti i stoga mu je problem što čovjek može biti kažnjen zbog njega. Silno je zanimljivo, kako i sam ističe, da mu je nauk o Uskrsnuću bio prihvatljiv do trenutka kad je od Boga darovanim kritičkim sposobnostima (!) uvidio da mu više ne treba te ga – odbacio. Bio je liberalni teolog ne zbog dobrote srca koje se ne želi rigidno i nauštrb ljudi držati pukih pravila, nego zato što je upravo zbog liberalizma došao do prilike postati poznat i potom postati biskupom.⁴⁸ Biskup postavlja pitanja radi postavljanja pitanja, želi biti koristan, ne može se predati i u konačnici, uz, *nota bene*, iznimne manire i uglađen govor, odbacuje spasenje te se vraća u pakao, koji, uzgred budi rečeno, uopće ne smatra paklom, kako bi u Teološkom društvu (u paklu) pročitao referat o Kristu – u kojem iznosi kako je Krist zapravo toliko toga ostavio nedovršena i da je mogao još puno učiniti da nije umro tako mlad.⁴⁹ Iako sažeto iznesen, smatramo kako se i u ovom raz-

⁴⁶ J. MILTON, *Izgubljeni raj*, Knjiga I., br. 40, Školska knjiga, Zagreb, 2013., str. 20.

⁴⁷ Usp. C. S. LEWIS, *Velika rastava*, str. 37.-39.

⁴⁸ Problem vezivanja za zemlju zbog svojih uspjeha te podlaganje svih kriterija cilju zemaljskog uspjeha također je jedan od uočljivih problema u ovom primjeru. Usp. C. S. LEWIS, *Pisma starijeg đavla mladem*, str. 89.

⁴⁹ Usp. C. S. LEWIS, *Velika rastava*, str. 42-50.

govoru jasno vide obilježja prokletnika koji, doduše na lijep i graciozan način, odbijaju svaku promjenu, toliko zavaravajući sebe da im umjesto želje vidjeti Krista i biti s njim važnije postaje u Teološkom društvu pročitati o Kristu – *referat!*

3.2. Tvrdokorni *modus vivendi*

Priča teče dalje i u njoj u kratkim crtama možemo uočiti eklatantne primjere sitnih mana koje su uzrasle u nešto devijantno i po osobu koja ih nosi pogubno, jer svoj temelj imaju u oholosti, odnosno u stavljanju sebe i jedino sebe na prvo mjesto. Primjer je to čovjeka koji pokušava krasti rajsko voće i nositi ga sa sobom u pakao, iako mu je rečeno da se to ne može te da nauči jesti voće u raj. Nadalje, susrećemo se s duhom koji je zaluđen idejom takoreći teorije zavjere te sve smatra običnom propagandom. Sve vodi jedna te ista firma i svi smo robovi. Treći usputni primjer jest žena koja je svjesna svoje ružnoće i ne želi da ju itko vidi. Ona jednostavno ne može pred druge *takva* i ne može se usredotočiti na nešto što nije ona. Sva tri primjera, dakako, završavaju tragično, jer nitko od navedenih duhova ne želi početi misliti i živjeti drugačije.⁵⁰

Glavna ideja koja opisuje proklete duhove može se iščitati iz primjera duha žene koja govori s tjelesnom dušom vrlo brzo te sugovornik ne može doći do riječi. Govorimo, dakle, o duhu žene budalaste brbljavice, koja je navikla gundati i prigovarati. Ipak, pitanje koje se postavlja jest ono o njezinom trenutnom stanju: je li ona sada gundalo ili je *samo* gundanje. Ako ispod tih 'slojeva' gundanja,⁵¹ ako ispod gundala ima prave žene, moguće ju je oživjeti. Međutim, ako je ona *perpetuum mobile* gundanja, za nju nade nema, jer ona više *nije* čovjek, nego puko gundanje.⁵² Upravo se o tome radi kod stanovnika pakla: toliko su opsesivni za nekom uočljivijom ili manje uočljivom manom da postaju opsjednuti istom i tako u sebi ubijaju sve ljudsko, svoju osobnost koja jedina ima mogućnost preobrazbe za vječni život.

3.3. Devijantne vrline

Razgovor duha bezimene žene s plamtećom dušom koji slijedi jest pokazatelj kako nisu samo poroci oni koji čovjeka vode u pakao. Navedena žena govori o svom mužu Robertu kojemu može

⁵⁰ Usp. Isto, str. 53.-66.

⁵¹ Usp. J. RATZINGER, *Eshatologija. Smrt i vječni život*, Verbum, Split, 2016., str. 207.

⁵² Usp. C. S. LEWIS, *Velika rastava*, str. 75-76.

oprostiti sve čim ju je povrijedio, ali ne i zaboraviti. Problem je u njegovoj nezahvalnosti: naime, ona je učinila čovjeka od svoga muža, gurala ga u dobre prilike, na što bi se on samo durio. Prepredeno je radila na tome da se prestane družiti sa svojim starim prijateljima, u čemu je, u konačnici, i uspjela. Oni, po njezinom sudu, njemu nisu činili nikakva dobra. Zbog nje je stekao sve nove i *korisne* prijatelje. Pomogla mu je da dobije novi i naizgled bolji posao, koji on nije htio, te su se, uz njegovo protivljenje, na njezinu želju preselili u veću i bolju kuću. Rezultat svega toga je bio da joj je muž počeo neprestano šutjeti, izgubio apetit i bio mrzovoljan, sasvim se povukao u sebe. Počeo ju je mrziti i to joj je bila nagrada. Konačno je dobio živčani slom. Duh žene koji drži svoj monolog ističe kako će se susresti s njim (u raj) pod uvjetom da ima odriješene ruke te ga može preuzeti. Toliko je toga što želi učiniti s njim. Ona jednostavno mora imati nekoga o komu će se brinuti; njoj njezin muž Robert jednostavno treba. U tom histeričnom objašnjavanju jednostavno iščezava.⁵³ Dakle, žena koja je naizgled imala dobre namjere zapravo pati od bolesne opsesivnosti u smislu da mora nekom biti potrebna, da se mora brinuti o nekom. Tako je u svom mužu Robertu ugušila svaku kreativnost, izrugala njegove ideje (pisao je, po njezinom mišljenju, neku *glupu* knjigu), *razvalila* njegova prijateljstva⁵⁴ te od njega napravila amorfnu masu koju ispunja ništa doli ogorčenost. Pokraj njezina „svetog” truda oko njega, muž je jednostavno bio napaćen čovjek – mučenik. Žena tu stvarnost uopće ne uviđa te, kao svi dosadašnji primjeri, ne odustaje od svoga pogleda na svijet, zadržava svoj *Weltanschauung* te dotad u knjizi naj snažnije izraženo – iščezava u ništavilo.

Ljubav koju često smatramo najsvetijom (što i jest, ako Bog vodi naš život)⁵⁵ među vrlinama (usp. 1 Iv 4, 7-8; 1 Kor 13, 1-13) također može podivljati i izrasti u nešto demonsko. Lewis na jednome mjestu ističe:

„Riječi sv. Ivana da je Bog ljubav dugo sam u svojem umu dovođio u ravnotežu s komentarom jednoga suvremenog autora (M. Denisa de Rougermonta) da ljubav ‘prestaje biti demon

⁵³ Usp. Isto, str. 87.-92.

⁵⁴ Na što je Lewis zasigurno bio posebno alergičan jer je njegov život bio u svakom smislu bitno obilježen prijateljstvima. Bez svojih prijatelja Lewis uopće ne bi bio ono što jest. Usp. C. S. LEWIS, *Četiri ljubavi*, str. 78. Nadalje, toliko su mu prijatelji bili važni i u djelovanju da je zbog Tolkiena i napisao svoju svemirsku trilogiju, a Tolkien svoga *Gospodara prstenova*. Usp. C. DURIEZ, *C. S. Lewis. Biografija prijateljstva*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2016., str. 191-192.

⁵⁵ Usp. C. S. LEWIS, *Velika rastava*, str. 95.

samo onda kada prestane biti bog', što se, dakako, može preformulirati u: 'počinje biti demon onoga trenutka kada počinje biti bog'. Ta je ravnoteža, čini mi se, neophodna zaštita. Zanimarimo li je, istina da je Bog ljubav može na prepreden način početi značiti za nas obrnuto – da je ljubav Bog."⁵⁶

Da ovu misao potkrijepimo primjerom paklene izopačenosti na koju je upozorio, govorit ćemo o majci po imenu Pam koja razgovara sa spašenom dušom Reginaldom o tome da želi vidjeti svoga sina Michaela koji je tragično preminuo. Paradigma se ponavlja, s naglaskom na drugi aspekt: Pam, budući da je duh, mora biti zgusnuta kako bi vidjela Michaela. To zgušnjavanje započinje u trenutku kada Pam nauči željeti nešto osim sina. U njoj se mora roditi klica, mrvičak žudnje za Bogom. Za početak je dovoljno to, ne očekuje se da je inicijalni korak apsolutna transformacija. Jasno, odgovara da je spremna učiniti sve što je potrebno kako bi vidjela vlastitog sina. Međutim, machiavellistički princip kojim se vodi je pogrešan: ne može Bog biti sredstvo kojim bi došla do sina. Pitanje koje Pam postavlja je: „Zašto je Bog uzeo Michaela?” Jednostavno je morao⁵⁷ jer ljudska bića ne mogu istinski usrećiti na duže vrijeme. Stvarni problem je ovdje što se instinktivna majčinska ljubav mora transformirati u nešto više. Pam je bila opsesivna te je osujećenje opsektivnosti bila jedina mogućnost da se njezina ljubav razvije u nešto drugo. Slijedi oštar odgovor kako nema svetijega od majčinske ljubavi. Sugovornik Reginald odvrća da je sve sveto kad Bog vodi naš život. Kada to nije slučaj, sve se iskvari i pretvara u lažne bogove. Pam je pogriješila jer je pretjerano žalila za Michaelom, čak je slavila njegove rođendane i njegovu sobu ostavila netaknutom nakon njegove smrti. S tim je terorizirala muža i kćer te ih potpuno zanemarivala. Bila je to tiranija njezine prošlosti, ne Michaelove.⁵⁸ Pam odvrća:

„Ne vjerujem u Boga koji razdvaja majku od sina. Ja vjerujem u Boga ljubavi. Nitko nema pravo stati između mene i mojega sina. Čak ni Bog. Reci mu to u lice. Želim svojega dječaka i u tome me nitko i ništa neće spriječiti. On je moj, razumiješ li ti mene? Moj, moj, moj, zauvijek, zauvijek.”⁵⁹

⁵⁶ C. S. LEWIS, Četiri ljubavi, str. 13-14.

⁵⁷ Lewis ovu tvrdnju ne izgovara olako. Patnja mu nije bila nepoznanica, čak je i napisao dvije knjige o patnji: *A Grief observed* i *Problem boli*.

⁵⁸ Usp. C. S. LEWIS, *Velika rastava*, str. 93-97.

⁵⁹ Isto, str. 97.

Nedugo nakon toga glavni se lik priče udaljava sa svojim sugovornikom Georgeom MacDonaldom koji pojašnjava kako se od ovog razgovora čulo dovoljno da bi se shvatilo što je izbor. Za Pam još postoji nada jer u njoj još uvijek postoji sićušna iskra nečega što nije ona te bi se ta iskra mogla razgorjeti u plamen. Glavni problem s kojim se Pam suočava jest pogrešno shvaćanje ljubavi. U ljubavi postoji nešto što se lakše zadržava na prirodnoj razini i brka se s nebeskim.⁶⁰

„Mjed je lakše zamijeniti sa zlatom nego glinu. I ako se ona na koncu odbije obratiti, njezino će kvarenje biti gore nego kvarenje onoga što nazivaš nižim strastima. Ona je snažniji anđeo i stoga, kada padne, pretvara se u još bješnjeg đavola.”⁶¹

Iako Pam još nije potpuno izgubljena, zarobljena je prirodnom majčinskom ljubavlju koju je apsolutizirala i uzdigla na razinu božanskoga. Lewis u jednom drugom kontekstu snažno ističe:

„Ova ljubav [prema prirodi], kada se uzdigne do religije, postaje bogom – dakle demonom. A demoni nikada ne ispunjavaju svoja obećanja.”⁶²

Premda se ovaj citat odnosi na pogrešno obožavanje prirode koje vodi do idolatrije, isti princip vrijedi za svaku ljubav. Budući da vrijedi za svaku ljubav, primjenjiv je i na majčinsku. U skladu s već korištenom sintagmom da „ljubav prestaje biti demon samo kada prestaje biti bog”⁶³ ovdje vidimo izopačen primjer ljubavi, koja se sve više pretvara u nešto demonsko.

3.4. Kaniti se tvrdoglavosti – ili radije biti nesretan

Posljednji primjer koji govori o nekom prokletom duhu jest razgovor između muža Franka iz pakla te slavom okrunjene žene Sarah Smith. Sarah je okružena čitavom procesijom ljudi i životinja, pred njom lišće pleše, čitava je obučena u uljudnost i radost te joj lice sjaji nepodnošljivom ljepotom. Njezina se ljubav prelijeva na sve oko nje dok korača kako bi započela razgovor sa svojim mužem. Frank je, međutim, patuljak koji na lancu vodi visokog i mršavog duha po imenu Traged.⁶⁴ Sarah razgovara s patuljkom te mu se

⁶⁰ Usp. Isto, str. 99.

⁶¹ Isto.

⁶² C. S. LEWIS, *Četiri ljubavi*, str. 32.

⁶³ Isto, str. 13.

⁶⁴ Usp. C. S. LEWIS, *Velika rastava*, str. 109-113. Što se tiče imena Traged, u izvorniku stoji „Tragedian”. Dakle, tragičar, onaj koji radi tragediju od svega.

približava i ljubi ga, na što ovaj uopće ne reagira, nego mjesto nje-ga odgovara Traged. Kako se razgovor odvija, postaje jasno da su Frank i Traged zapravo jedna osoba, ali je Traged preuzeo gotovo svu kontrolu nad Frankom. Ono što od svega najviše muči Franka, *ad neuseam* potaknuto Tragedovim mišljenjem i govorom, jesu loša sjećanja, prošlost preko kojih njih dvojica, odnosno Frank, ne mogu prijeći. Vodi se, s Frankove strane ucjenjivački, razgovor o tome je li Sarah sada sretna te je li ga voljela. Sarah se, blistajući radošću, ispričava što prije nije dovoljno voljela Franka, uz objašnjenje kako sada ljubi istinski te stoga traži oprostjenje. Prije ga je voljela jer joj je bio potreban, što sada više nije slučaj – sada ima sve. Pritom ga poziva da i on učini isto, da pusti lanac i odrekne se Trageda.⁶⁵

„Ne znam jesam li ikada vidio išta jezivije od borbe toga duha-patuljka protiv radosti. Jer bio je već gotovo nadvladan. Nekada, prije nebrojeno mnogo godina, u njemu je morao postojati neki tračak volje i razuma. Na trenutak, kada ga je gledala pogledom ljubavi i radosti, shvaćao je apsurdan položaj u kojemu se nalazi Traged. Na trenutak nije uopće pogrešno shvaćao njezin smijeh: on je također nekoć morao znati da nema ljudi koji jedan drugoga doživljavaju tako apsurdnim kao što se međusobno doživljavaju ljubavnici. No svjetlost koja je dopirala do njega obasjavala ga je protiv njegove volje. Nije zamišljao da će se ovaj susret tako odvijati; ne, on neće pristati na to. Još jednom ščepa svoju uzicu koja ga je spajala sa smrću i odmah progovori Traged. [...] Nakon ovih njegovih riječi Patuljak više nije progovorio.”⁶⁶

Prepuštajući se Tragedu, iznova Frank misli da ga Sarah svojim ponašanjem tjera natrag u pakao, što je, dakako, dijametralno suprotno od istine. Nitko njega ne tjera u pakao. Štoviše, mjesto na kojem se trenutno nalazi je kraljevstvo radosti u kojem ga sve poziva da ostane. Frank međutim ustrajava u svojim stavovima te se sve više smanjuje te ponudu ostajanja odbacuje opravdavajući se riječima:

„Tako se poziva psa. U meni je slučajno ostalo još malo samopoštovanja i vidim da moj odlazak tebi neće ništa značiti. Tebi ništa ne znači što se vraćam u onu studen i tminu, u one samotne i puste ulice...”⁶⁷

⁶⁵ Usp. Isto, str. 113-116.

⁶⁶ Isto, str. 119.

⁶⁷ Isto, str. 120.

Tako pokušava zlorabiti samilost. Razgovor dolazi do svoga vrhunca u kojemu je objašnjen princip pakla i, naizgled,⁶⁸ paralelno supostojanje vječne radosti, koja ničim ne može biti pomućena, i vječnog prokletstva.

„Daj se razboru. Jesi li mislio da je radost stvorena kako bi zauvijek živjela pod tom prijetnjom? Da će zauvijek biti bespomoćna pred onima koji će radije biti nesretni nego da se kane tvrdoglavosti? Jer to je doista bila nesreća. Sada to znam. Bio si doista nesretan, vlastitom krivnjom. Još uvijek možeš to činiti. Ali ne možeš više nikome priopćiti svoju nesreću. Sve postaje sve više i više ono što jest. Ovdje je radost koju ništa ne može pomutiti. Naše svjetlo može progutati vašu tamu, ali vaša tama ne može okružiti našu svjetlost. Ne, ne i ne. Dođi k nama. Mi nećemo doći k tebi. Je li moguće da si mislio da će ljubav i radost biti zauvijek ostavljeni na milost i nemilost mrgođenju i bolnim uzdasima? Zar nisi znao da su ljubav i radost jači od onoga što im je oprječno?”⁶⁹

Frank se sasvim smanjio te ga je Traged, u konačnici, progutao. Uz objašnjenje da bi Sarah rado pošla u pakao da je to ikako moguće, i da je to od ikakve koristi, ali se pakao ne može unijeti u nju. I sam Traged nestaje. Kasnije se vodi razgovor između Lewisa i njegova učitelja MacDonalda oko onoga što su vidjeli. Lewis se pita kako je moguće da Sarah nije dirnula Frankova nesreća, čak i onda kada je sam kriv za nju? MacDonalddov odgovor otkriva još nešto o paklu.

3.5. Narav pakla

„Ti bi više volio da on i dalje ima moć mučiti je? U zemaljskom životu činio je to dan za danom, godinu za godinom.’

‘Hm, ne. Ne želim to.’

‘Što onda želiš?’⁷⁰

Upravo se u ovih nekoliko rečenica otkriva još jedan od razloga dopustivosti (iako ne i podnošljivosti)⁷¹ postojanja pakla. Prem-

⁶⁸ Ovdje mislimo na četvrti prigovor doktrini o paklu koju Lewis razrađuje u *Problem boli*. Čini se da nije dao definitivan odgovor na pitanje supostoje li raj i pakao kao paralelne stvarnosti u jednonlinearnom vremenu, kao što supostoje engleska i američka povijest, ali je svakako stavio naglasak na to da Gospodin najčešće govori o *konačnosti* paklenih muka, u smislu samouništenja, iščezavanju u ništavilo. Usp. C. S. LEWIS, *Problem boli*, str. 140.-141.

⁶⁹ C. S. LEWIS, *Velika rastava*, str. 121.-122.

⁷⁰ Isto, str. 123.

⁷¹ Usp. C. S. LEWIS, *Problem boli*, str. 133.

da se zna reći da nepovratni gubitak jedne duše pretvara u laž svu radost onih koji su spašeni, te naizgled milosrdne riječi u sebi kriju jednu opasnost. Ta opasnost je:

„Zahtjev onih bez ljubavi, onih koji su sami sebe zaslužnili, da im se omogući da ucjenjuju čitav svijet; da nitko drugi, dok oni ne pristanu na radost (pod njihovim uvjetima, naravno), ne smije okusiti radost; da konačna moć pripada njima; da pakao može *zabraniti raj*.”⁷²

Zbog strasti samilosti koja je takve naravi da se zbog nje dopušta što ne smije biti dopušteno, da se laska kada je potrebno reći istinu, koja je prevarila mnogu ženu i oduzela joj njezino djevičanstvo te mnogoga državnika lišila poštenja i časti; zbog takve samilosti bismo radije doživljavali teror onih bez ljubavi nego bili stameni i ne dopustili da se paklom zabranjuje raj. Mora biti ovako ili onako. Jedna je mogućnost da će doći dan kada će zavladati radost i kada ju oni koji ljude čine nesretnima neće moći pokvariti. S druge strane, ako ne dođe takav dan, onda će oni koji ljude čine nesretnima moći zauvijek druge činiti nesretnima, uništavajući tako sreću koju sami ne žele.⁷³

Nadalje se postavlja pitanje zašto Sarah nije otišla s Francom do pakla, ili ga barem otpratila do omnibusa. Na to se pitanje MacDonald neobično nasmiješio te ubrao vlat trave. Spustio se na koljena i njezinim vrškom pokazao na iznimno tanku pukotinu u zemlji objašnjavajući kako su svi stanovnici pakla došli u predgrađe raja kroz pukotinu ništa veću od pokazane! Putovanje s početka knjige nije bilo puko kretanje, nego se također radilo o povećanju. Pakao je toliko malen da bi ga leptir mogao progutati cijeloga bez da bi mu ovaj naškodilo!⁷⁴

„A ipak, kada bismo sve samoće, sve srdžbe, sve mržnje, zavisti i žudnje što ih on sadrži umotali u jedino iskustvo i stavili ih na jednu stranu vage, a najmanji trenutak radosti što je osjeća i onaj najmanji u raj u drugu, njihovu ukupnu težinu ne bismo mogli ni registrirati, tako je neznatna. Zao čovjek ne može uspjeti čak ni u tome da bude istinski zao u onoj mjeri u kojoj je dobar čovjek dobar.”⁷⁵

Da ovo sve ne izgleda previše apstraktno i nevjerojatno, moramo reći da je „duša osuđena na pakao gotovo ništa, ušla je u se,

⁷² C. S. LEWIS, *Velika rastava*, str. 124.

⁷³ Usp. Isto, str. 124-125.

⁷⁴ Usp. Isto, str. 125-126.

⁷⁵ Isto, str. 126.

zatvorena je u sebe”.⁷⁶ Upravo se u toj zatvorenosti prokletnik sve više zakrivljuje u sebe, sve više se smanjuje, do te mjere da postaje ništa. Zbog toga je pakao malen, mizeran i neznatan. Bijeda prokletih i radost spašenih nisu dvije paralelne stvarnosti, koje se međusobno nastoje isključiti i poništiti, nego sve prokletstvo prokletih uopće ne možemo uspoređivati sa svom radošću i preobiljem milosti u spašenih. Iz toga razloga Sarah nije mogla u pakao s Frankom, zbog toga se *ne može* pomoći prokletniku koji neće pomoći – ne zbog manjka želje u Boga ili bilo koje spašene duše, nego zbog, takoreći, *prostorne* ili *fizičke* nemogućnosti smanjenja na takve razine (ne) egzistencije. To je mogao samo najveći od svih, samo je Jedan sišao u pakao. I ne postoji ni jedna duša u tamnici kojoj on nije propovijedao. Neke od njih ga čuju i – poslušaju.⁷⁷

4. PAKAO U DRUGIM LEWISOVIM DJELIMA

4.1. *Pisma starijeg đavla mladm*: politika pakla

Bit čitavog djela *Pisma starijeg đavla mladm* jest u uvođenju mladog napasnika Wormwooda u shemu napastovanja ljudi. Njegova je edukacija pod brižnim okom strica Screwtapea koji mladog demona poučava kako što bolje obavljati svoj posao. Đavlina je cilj čovjeka udaljiti od Crkve,⁷⁸ pacijentove predodžbe nužno treba držati maglovitima, uz poticanje krivih slika o ljudima, stvarima ili događajima.⁷⁹ Jedan od glavnih zadataka demona je da se čovjekova zloća usmjeri na prvog susjeda kojega svakodnevno susreće, a dobrota protegne na najdalji horizont, prema ljudima koje uopće ne poznaje. Tako zloća dobiva na stvarnosti, dok se dobrota velikim dijelom zadržava samo u mišljenju. Jer sve vrline koje čovjek sebi slika u mašti ili koje njegov razum odobrava i koje on sam do neke mjere voli i divi im se, neće ni jednog čovjeka spasiti od kuće Oca svih demona u podzemlju.⁸⁰

Pakao je u navedenom djelu promatran više kao mjesto prebivanja demona te možemo reći da je on onakav kakvi su njegovi stanovnici. Budući da se u ovom djelu ne radi o prostoru eksterijera, pa čak ni same naravi pakla, iz opisa demona i demonskih nastojanja u djelovanju na čovjeka možemo zaključivati o paklu. Tako je

⁷⁶ Isto, str. 127.

⁷⁷ Usp. Isto.

⁷⁸ Usp. C. S. LEWIS, *Pisma starijeg đavla mladm*, str. 13.

⁷⁹ Usp. Isto, str. 17.-19.

⁸⁰ Usp. Isto, str. 28-29.

đavlima cilj svijet učiniti ciljem pacijentova (čovjekova) života, a vjeru samo sredstvom za postizanje toga cilja. Cilj im je toliko obmanuti čovjeka da ga u konačnici dovedu u pakao, gdje će im on postati hrana. Bog od čovjeka želi učiniti sina, dok cijelu politiku pakla možemo promatrati kao svesrdno nastojanje oko dovodenja stoke u klaonicu.⁸¹ U pakao demoni ili donose hranu ili hranom postaju.⁸² Nadalje, govoreći o užicima, oni ni u kojem slučaju nisu iznašasće pakla; stoga se u napastovanju ljudi koriste Božjim darom čovjeku od kojega oni pokušavaju učiniti nekakvu perverziju u izvornom smislu riječi. Budući da je Bog stvorio užitak te on, sasvim jasno, nije zabranjen, moraju naći način kako da ga izopače: tako ohrabruju čovjeka da radosti koje je Bog stvorio „uživaju u vrijeme ili u takvom stupnju kako on [Bog] zabranjuje”.⁸³

„Najsigurniji put u pakao je postupno, blago klizanje, ugodno za noge, bez naglih krivina, bez miljokaza i bez putokaza.”⁸⁴ U skladu sa svim opisima pakla i stanjem onoga koji biva u paklu, ovo je paradigma koja sve sažima: postupno utvrđivanje u uspješno nametnutoj obmani koja sve više postaje *forma mentis* te, dakako, rezultira i životom koji je u skladu s politikom pakla. Tako se čovjeka pokušava dovesti do razine kada misli da je sasvim u pravu, dok je istina potpuno drugačija, do razine kada više ne može ili ne želi van iz pakla u kojem se nalazi. Povezano s ovim možemo promatrati i malenu, gotovo neznatnu troslovnu riječ *moj: moj Bog, moje čizme* itd. To je ono što demoni potiču – bolesnu želju za vlasništvom, koje, u konačnici, završava proždiranje svega toga *moga*⁸⁵ te čovjeku onemogućuje ulazak u raj, gdje je slobodan od svakog vlasništva i samodopadnosti.⁸⁶ Konačno, demoni ponekad lukavo inzistiraju na tome da se čovjeku, ako nema drugoga načina, pokaže njegov grijeh u čitavoj njegovoj sramotnosti te pokušavaju učiniti da ovaj postane uopće nesposoban tražiti oprost, za koje znamo da bi ga dobio, samo da zamoli. Upravo je u tome trik: zdvajanje je gore od svega što čovjek može počinuti pa je izrazito korisno oružje ako se može upotrijebiti protiv čovjeka.⁸⁷

U ovih smo nekoliko primjera iz knjige *Pisma starijeg davlara mladem* nastojali kratko prikazati da je i ovo djelo još jedno u nizu

⁸¹ Usp. Isto, str. 32-33. Vidi također: Isto, str. 89.

⁸² Usp. Isto, str. 94.

⁸³ Isto, str. 36.

⁸⁴ Isto, str. 45.

⁸⁵ Usp. Isto, str. 58.

⁸⁶ Usp. Isto, str. 68.

⁸⁷ Usp. Isto, str. 93.

koje potvrđuje Lewisove ideje o paklu. Čovjek mora biti prevaren da bi počeo drugačije razmišljati, sukladno tome i živjeti te se potpuno zatvoriti u sebe i od demona biti huškan do te razine da se čak može govoriti o manipulaciji. Ne radi se u djelu o tome da je čovjek od demona opsjednut, nego više napastovan s namjerom da ga se, kako smo već istaknuli, dovede u pakao gdje će za krvožedne paklene stvorove postati – hrana.

4.2. *Kronike iz Narnije*

Lewis je također objasnio još jednu dimenziju utjecaja pakla u svom famoznom djelu *Kronike iz Narnije*.⁸⁸ Na više mjesta gdje se donose opisi i djelovanja zlih likova može se iščitati puno toga o samom zlu, a onda i o paklu. Dio serijala pod nazivom *Lav, vještica i ormar* stavlja pred čitatelja susret Edmunda s Bijelom vješticom. Saznavši da je Adamov sin, a samim tim i prijetnja njezinu zlu kraljevanju nad Narnijom, ona ga zadobiva za sebe pripravlajući mu topli napitak i rahat-lokum. Obećava mu još⁸⁹ ako joj dovede brata i sestre, koji su joj također prijetnja.⁹⁰ Drugom prilikom on dolazi u njezin dvorac s namjerom da dobije još rahat-lokuma, ali ga ona zarobljava s namjerom da ubije njega, a kasnije i njegovog brata i sestre.⁹¹

U posljednjoj knjizi serijala *Kronike iz Narnije* vidimo kako se zlo poigrava s obmanom da su zlo i dobro jedno. Ukratko, u Narniji se na prijevaru pojavio lažni Aslan (drevni vladar Narnije) te se njega koristilo kako bi se druge pokoravalo i živjelo lagodno. Glavni neprijatelji Narnije u ovom nastavku serijala su Kalormenci, koji štiju boga Tasha. Spletom okolnosti se lažnog Aslana preimenovalo u Tashlana, tako spajajući predstavnika zla s predstavnikom dobra – u svrhu podčinjavanja i porobljavanja što većeg broja stanovnika Narnije.⁹² Sam kraj knjige prikazuje dramatičnu transformaciju Narnije – ona stara nestaje u kataklizmičkim događajima, dok se stvara nova, bez zla u njoj. Kalormenski bog Tash, opisan kao nevjerojatno ružan i strašan, uzima svoje podanike i vodi ih

⁸⁸ Usp. S. EYRE, C.S. *Lewis on Heaven and Hell*, 13. 07. 2018. URL: http://www.cslewisinstitute.org/CS_Lewis_on_Heaven_and_Hell_FullArticle (19. 2. 2019.).

⁸⁹ „Demoni nikada ne ispunjavaju svoja obećanja.” C. S. LEWIS, *Četiri ljubavi*, str. 32.

⁹⁰ Usp. C. S. LEWIS, *Kronike iz Narnije. Lav, vještica i ormar*, Golden Marketing – Tehnička knjiga, Zagreb, 2002., str. 33-40.

⁹¹ Usp. Isto, str. 81-91.

⁹² Usp. C. S. LEWIS, *Posljednja bitka*, str. 97-106.

sa sobom u propast.⁹³ Tako Lewis u priči opisuje veliku istinu: „A đavlovom je zavišću ušla smrt u svijet i nju će iskusiti oni koji njemu pripadaju” (Mudr 1, 24).

U nastavku naslovljenom *Srebrni stolac* dvoje djece Eustace Clarence Scrubb i Jill Pole su dobili zadatak od Aslana da oslobode princa Rilianu, sina Kaspijana X. Njihova se misija sastoji u tome da odu u Podzemlje, gdje vlada Gospa od Zelenih Skuta, kraljica Podzemlja – zla vještica. Vještica u jednom trenutku zarobljuje Eustacea i Jill te ih želi začarati, staviti pod utjecaj svojih čarolija.⁹⁴ U pećinama podzemnog svijeta Lewis nam tako pokušava dočarati kako um (naročito onaj napredni i moderni) može biti začaran u svom vjerovanju da nema nadnaravnoga, da nema drugoga svijeta osim ovoga. U priči vještica svira svoju mandolinu te melodičnim glasom govori svojim zarobljenicima da je njezin svijet jedini svijet, da nema drugoga svijeta, nema Narnije iz koje su upravo došli.

„Jill se nije mogla sjetiti imena stvari u našem svijetu. A sad joj više nije padalo na pamet da je začarana, jer je čarolija djelovala punom snagom; i, naravno, što ste više pod djelovanjem čarolije, tim ste sigurniji da uopće niste začarani. Čula je samu sebe kako govori (a u tom je trenu bilo pravo olakšanje to reći): ‘Ne. Valjda je taj drugi svijet bio samo san.’

‘Da. Taj svijet jest samo san’, rekla je vještica i dalje prebirući po žicama.

‘Da, samo san’, rekla je Jill.

‘Nikada nije bilo takvoga svijeta’, rekla je vještica.

‘Ne’, rekoše i Jill i Scrubb. ‘Nikada nije bilo takvoga svijeta.’

‘Nikada nije bilo nijednoga svijeta osim mojega’, rekla je vještica.

‘Nikada nije bilo nijednoga svijeta osim tvojega’, rekoše oni.”⁹⁵

Navedeni kratki dijalog između vještrice te Jill i Eustacea Scrubb naznačuje kako je jedan od ciljeva pakla, da se svijet u kojemu živimo predstavi kao jedini koja postoji i koji će ikada postojati – što smo već naznačili u kontekstu govora o djelu *Pisma starijeg đavla mladem*. Čini se da je veliki engleski književni kritičar Malcom Muggeridge ispravno upozorio: „Shvatio sam da je jedina ultimativna katastrofa koja nas može zadesiti, da se na zemlji osjećamo kao kod kuće.”⁹⁶

⁹³ Usp. Isto, str. 121-123.

⁹⁴ Usp. C. S. LEWIS, *Kronike iz Narnije. Srebrni stolac*, Golden Marketing – Tehnička knjiga, Zagreb, 2004., str. 150-161.

⁹⁵ Isto, str. 154-155.

⁹⁶ M. MUGGERIDGE, *Jesus rediscovered*, Doubleday, New York, 1979., str. 47-48.

ZAKLJUČNE MISLI: LEWIS U SKLADU S NAUKOM CRKVE

Zaokružujući temu, želimo se zaključno osvrnuti na naše uvjerenje da je Lewisovo shvaćanje pakla, predstavljeno u njegovim djelima, barem načelno u skladu s naukom Katoličke Crkve.⁹⁷ U Katekizmu Katoličke Crkve naučava se da s Bogom ne možemo biti sjedinjeni ako teško grijeshimo protiv njega, bližnjega ili sebe samih. U pakao se dolazi samo-isključenjem iz zajedništva s Bogom i blaženicima.⁹⁸ Nadalje, valja istaknuti je učenje Crkve prema kojem:

„Bog nikoga ne predodređuje za pakao; za to je potrebno svojevoljno odvratanje od Boga (smrtni grijeh) i ustrajanje u tome sve do kraja. U euharistijskom slavlju i u dnevnim molitvama vjernika Crkva zaziva milosrđe Boga, koji 'neće da itko propadne, nego hoće da svi prispiju k obraćenju' (2 Pt 3, 9): 'Molimo, Gospodine, blagohotno primi ovaj žrtveni prinos nas tvojih slugu i sve obitelji svoje: obdari naše dane svojim mirom, izbavi nas od vječne osude i ubroji nas među izabrane svoje.'"⁹⁹

Ukratko, izlažući Lewisove misli o paklu, smatramo kako smo prikazali njegove glavne misli, iz kojih je razvidno da im je konačna pozadina nauk Crkve: čovjek je slobodno biće;¹⁰⁰ njegova sloboda je stvarna, uz ozbiljne i žive posljedice svih nakupina izbora u životu.¹⁰¹ Pakao je stvarnost koja je zbog slobode moguća, ali protiv Božjega plana¹⁰² i želje za čovjeka te je postojanje pakla hitan poziv na obraćenje.¹⁰³ Biti u paklu znači biti samo-protjeran iz čovjštva u vanjsku tamu i ništavilo.¹⁰⁴ Korijen buntovništva koje čovjeka dovodi u pakao jest oholost, odnosno stavljanje sebe ispred Boga.¹⁰⁵

Za sam kraj ipak moramo još jednom naglasiti da se teško nositi s doktrinom o paklu. Čini se da se sve u čovjeku opire takvoj stvarnosti. Ipak, kako smo već pokazali, ona je sasvim utemeljena. Uvijek će postojati prigovori poput onoga Bertranda Russella:

⁹⁷ Načelno se to može reći. Ostavljamo mogućnost da u nekim stvarima Lewis možda stavlja različit naglasak na ovu ili onu stvar, ali princip slaganja ostaje isti te vjerujemo kako Lewisovo razmišljanje stoji na istom čvrstom tlu kao i učenje Crkve. Usp. C. S. LEWIS, *Pisma starijeg davla mlađem*, str. 6.

⁹⁸ Usp. *Katekizam Katoličke Crkve*, br. 1033.

⁹⁹ Isto, br. 1037.

¹⁰⁰ Usp. Isto, br. 1033: „Ne možemo biti s Bogom sjedinjeni ako se *slobodno* ne odlučimo ljubiti ga.” Kurziv je naš.

¹⁰¹ Usp. C. S. LEWIS, *Kršćanstvo nije iluzija*, str. 96.

¹⁰² Usp. C. S. LEWIS, *Problem boli*, str. 133.

¹⁰³ Usp. *Katekizam Katoličke Crkve*, br. 1036.

¹⁰⁴ Usp. C. S. LEWIS, *Problem boli*, str. 139.; *Katekizam Katoličke Crkve*, br. 1033.

¹⁰⁵ Usp. C. S. LEWIS, *Problem boli*, str. 83.

„Smatram da postoji veoma ozbiljna mana u Kristovom moralnom karakteru, a to je da je on vjerovao u pakao. Osobno smatram kako ni jedna osoba koja je stvarno duboko humana ne može vjerovati u vječnu kaznu.”¹⁰⁶

Lewis se nije povukao i nije ustuknuo pred ovakvim stavom. Budući da se njegovo mišljenje teško može izreći, a da se pritom očuva genijalnost koja mu je vlastita, zaključno donosimo njegove riječi kojima još jednom ukazuje da je pakao nužan, iako je teško nositi se s postojanjem pakla, a pisanje je bio njegov najbolji način da se nosi s tom težinom i otporom prema istini pakla:

„Dugoročno gledajući, odgovor svima onima koji prigovaraju doktrini pakla i sam je pitanje: ‘Što tražite da Bog učini?’ Da izbriše njihove prošle grijehе, pod bilo koju cijenu, da im dade još jednu šansu, da ukloni sve teškoće i ponudi im svaku moguću čudesnu pomoć? Ali on je to učinio, na Kalvariji. Da im oprosti? Neće im biti oprašteno. Da ih ostavi na miru? Jao, bojim se da čini upravo to.

Na kraju, jedno upozorenje. U želji da pomognem modernim umovima u razumijevanju ovih problema u ovom sam se poglavlju poslužio slikom opaka čovjeka čiju opakost nije potrebno dokazivati. No nakon što je slika izvršila svoju zadaću, što je prije zaboravimo, to bolje. Kad god govorimo o Paklu, moramo neprekidno imati pred očima moguće vječno prokletstvo, ne naših neprijatelja, ni naših prijatelja (jer oboje uznemiruje razum), već nas samih. U ovom poglavlju ne govorimo o vašoj supruzi ili sinu, ne govorimo ni o Neronu ni o Judi Iškariotskomu, govorimo o vama i meni.”¹⁰⁷

ON LEWIS' CONCEPT OF HELL

Summary

The article analyzes the concept of hell in the works of the English writer C. S. Lewis. The paper first addresses the issue of man's free will, and then further elaborates and critically considers Lewis' idea of hell, especially as it pertains to *The Great Divorce*. Hell is a necessary pre requirement for human freedom, whilst freedom

¹⁰⁶ B. RUSSELL, *Why I Am Not a Christian*, George Allen & Unwin, London, 1957., str. 12.

¹⁰⁷ C. S. LEWIS, *Problem boli*, str. 142.

is a requisite for the existence of hell. In his freedom, man turned away from God towards himself and into himself, thus damaging all of his relationships and allowing himself to be approached by evil. This opening makes man more susceptible and eviler that more difficult to resist. This opens the way to a state in which man reduces himself in such manner that he finally becomes nothing. That is why hell is meager, miserable and insignificant, and is a state which one simply cannot or does not want to leave.

Keywords: C. S. Lewis, hell, freedom, The Great Divorce